

**การจัดการน้ำของชุมชนในพื้นที่ราบลุ่ม: ศึกษาชุมชนบ้านบางหว้า
ตำบลเชียรเขา อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดนครศรีธรรมราช¹**

**Water Management in Lowland Area of Ban Bangwa Community, Tambon Chienkhwa,
Amphoe Chalermphrakiet, Changwat Nakhon Si Thammarat**

มานะ ขุนวิชัย*
Mana Khunweechuay

ปุระเชษฐ บุญยัง*
Purachat Bunyong

ธนายุทธ สุธชู*
Thanayut Sutchoo

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องการจัดการน้ำของชุมชนในพื้นที่ราบลุ่ม: ศึกษาชุมชนบ้านบางหว้า ตำบลเชียรเขา อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดนครศรีธรรมราช มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาองค์ความรู้เรื่องน้ำและการจัดการของชาวบางหว้า ตำบลเชียรเขา อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดนครศรีธรรมราช

มีวิธีการศึกษาโดยการสังเกต การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่ม ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาทั้งหมดนำมาจัดหมวดหมู่ วิเคราะห์แบบสร้างข้อสรุป และนำเสนอผลโดยใช้วิธีการพรรณนาเชิงวิเคราะห์

ผลการศึกษาพบลักษณะของการจัดการน้ำที่น่าสนใจซึ่งค้นพบได้ในงานวิจัยนี้ คือ

การใช้ประโยชน์และการจัดการคลองเชียร คลองบางหว้า และคลองบางจันทร์ ถือเป็นคลองสายหลักในชุมชน มีการใช้ประโยชน์จากการหาสัตว์น้ำ การใช้ประโยชน์ในลักษณะของการเป็นเส้นทางคมนาคม และการนำน้ำมาใช้ในการทำนา เป็นลำคลองสาธารณะ ชาวบ้านในพื้นที่ที่มีสิทธิ์ที่จะใช้ประโยชน์ได้อย่างเสรีในรูปแบบของทรัพยากร “ของหลวง” ส่วนกรณีการเข้าถึงพบว่าสิทธิสำคัญอย่างหนึ่งที่มีความชัดเจนคือการหาสัตว์น้ำที่สิทธิ์เป็นของเจ้าของพื้นที่ริมฝั่งคลอง

การใช้ประโยชน์และการจัดการเหมือง ฝาย บึง หนอง คู และบ่อ เป็นทั้งแหล่งน้ำที่เชื่อมต่อกับสายน้ำหลักและเป็นแหล่งน้ำที่อยู่โดด ๆ ในพื้นที่นา มีการใช้ประโยชน์หลายลักษณะ มีทั้งที่การใช้น้ำเพื่อการทำนา การเป็นตัวควบคุมรักษาสสมดุลของน้ำในนาให้มีความเหมาะสม ในกรณีของหนอง การใช้เป็นแหล่งหาปลา การเป็นที่เก็บน้ำเพื่ออุปโภค ในการเข้าถึงแหล่งน้ำที่น่าสนใจ คือ การวางรพา (เศษกิ่งไม้) ในหนอง การวิดนอ (การไปจับปลาหลังจากจับไปแล้วครั้งแรก) และการปักก้า (การทำสัญลักษณ์แสดงความเป็นเจ้าของ)

¹บทความวิจัยนี้เป็นการนำเสนอข้อมูลจากงานวิจัยซึ่งได้รับงบประมาณสนับสนุนจากเครือข่ายการวิจัยและถ่ายทอดเทคโนโลยีสู่ชุมชน สกอ. ภาคใต้ตอนบน สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา ประจำปี 2552.

* อาจารย์ประจำหลักสูตรสังคมศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช.

การใช้ประโยชน์และการจัดการด้วยการขุดลอกยกทรง คือการขุดพื้นที่ใหม่ให้มีพื้นดินสูงขึ้น ป้องกันน้ำท่วม ใช้พื้นดินนั้นเพาะปลูกหรือเลี้ยงสัตว์ และใช้น้ำในคู เป็นลักษณะการผลิตที่มีความคุ้มค่ากับชุมชน แต่ปัจจุบันมีการขุดลอกขนาดใหญ่ขึ้นเพื่อให้เกิดมูลค่าทางเศรษฐกิจ พื้นที่ทั้งโคกและคูน้ำเป็นสิทธิของเจ้าของ หากผู้อื่นต้องการเข้ามาใช้ประโยชน์ก็ต้องมีลักษณะของความสัมพันธ์กับเจ้าของโคก

การจัดการน้ำแบบเหมืองห้วยนา คูนา เป็นการจัดการน้ำเพื่อใช้ประโยชน์ในการทำนา โดยการขุดเป็นคันดินเล็ก ๆ เพื่อให้เชื่อมต่อกับแหล่งน้ำ มีระบบการดูแลคือเหมืองห้วยนาผ่านพื้นที่นาของใครคนนั้นเป็นผู้ดูแล ส่วนสิทธิการเข้าถึงนั้นผู้ที่มิที่นาใกล้เคียงกันจะรวมตัวกันไปดึงน้ำเข้านากรณีที่น้ำฝนมีปริมาณไม่เพียงพอ

การสร้างทำนบกั้นน้ำ คือการกั้นน้ำไม่ให้ไหลจากแหล่งต้นน้ำสู่คลองเร็วเกินไป เป็นการชะลอการไหลของน้ำแล้วนำน้ำมาใช้ประโยชน์ในการทำนา ปัจจุบันถูกแทนที่ด้วยระบบการจัดการน้ำแบบใหม่

ชุมชนบ้านบางหัวเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่พื้นที่ราบลุ่มของกลุ่มน้ำปากพนัง มีความรู้และระบบการจัดการน้ำที่มีความสอดคล้องกับลักษณะของพื้นที่ ด้วยระบบน้ำของชุมชนที่ราบลุ่มซึ่งมีโครงข่ายเชื่อมโยงเข้าหากันด้วยคลองเหมืองและสายบาง และแหล่งน้ำอื่น ๆ เช่น หนอง คู มาบ ทำให้ชุมชนสามารถปรับความรู้แบบเดิมให้เข้ากับความรู้แบบใหม่ได้ ที่สำคัญคือการขุดลอกยกทรงที่พัฒนามาจากการขุดดินขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์ในช่วงฤดูน้ำหลาก มาเป็นการปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อสร้างรายได้ให้กับครอบครัว และการทำเหมืองห้วยนาร่วมกับโครงการจัดรูปที่ดินซึ่งสามารถดึงน้ำเข้ามาใช้ประโยชน์ได้อย่างเหมาะสม การจัดการน้ำบางลักษณะคือการสร้างทำนบกั้นน้ำ ซึ่งเป็นระบบการจัดการน้ำเพื่อใช้ประโยชน์ในการทำนาที่สำคัญในอดีต ปัจจุบันถูกแทนที่โดยการจัดการน้ำแบบใหม่

กล่าวได้ว่าทรัพยากรแหล่งน้ำของชุมชนบางหัวมีความหลากหลาย ทั้งในแง่ของแหล่งและในแง่ของการใช้ประโยชน์ ความหลากหลายเช่นนี้จึงเป็นทางเลือกที่มีมากกว่าการจัดการในบางรูปแบบบางช่วงเวลาไม่สามารถใช้ได้อย่างเต็มที่ ทางเลือกที่มีมากทำให้เกิดโอกาสในการเข้าถึงแหล่งน้ำและทรัพยากรอื่น ๆ ได้แก่ สัตว์น้ำได้มากขึ้นเช่นกัน จึงสามารถสรุปได้ว่าความหลากหลายเหล่านี้เป็นสิ่งที่นำมาสู่วิถีชีวิตที่ดีของชาวบ้านชุมชนบางหัวนั่นเอง ดังนั้นการที่หน่วยงานที่มีส่วนกับการพัฒนาชุมชนต้องการเข้าไปเสริมให้ชุมชนมีศักยภาพเพิ่มขึ้นจำเป็นต้องดูบริบทพื้นฐานของพื้นที่โดยเฉพาะความรู้ ภูมิปัญญาที่ชุมชนมีอยู่ และจะได้นำความรู้ของชุมชนนี้มาประสานกับความรู้ใหม่ เพื่อการเสริมศักยภาพของชุมชนได้อย่างเต็มที่

คำหลัก: การจัดการน้ำ, ชุมชนบางหัว ตำบลเชียรเขา อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดนครศรีธรรมราช

Abstract

This research aims to studying the knowledge of the people in Ban Bang Wa Tambon Chienkhoa, the District of Chalermprakiet, the Province of Nakhonsithamarat.. It is carried out by observations, in-depth interviews and focus groups. The data obtained is categorized, analyzed and summed up by means of an analytical narrative form.

The outcome of the study shows that the interesting water management is as follows. Chien, Bang Wa and Bang Chun canals are the main waterways in the community. People can make use of these canals by fishing, transporting and irrigating the water into their rice fields. They are considered “public”, so the people have full freedom to make use of the water. The concrete right of the people living near the canals is that they are able to do fishing in the canals in front of their houses.

The canals are also used to provide water into dams, swamps, marshes, ditches and ponds, which are both linked to the main canals and isolated bodies of water in the rice fields. The various uses of the water consist of the irrigation into the rice fields, which help balance the water in the fields. The water is also kept for drinking and fishing. They put fishing equipment in the bodies of water and some bodies of water are used to grow some germinated rice plants.

The area is also converter to be grooved mounds for planting crops and raising animals and the water in the ditches is used for watering the plants. The people who can make use of the grooved mounds must be the ones who are related to the owners. The rice field dams are built by making small ditches to irrigate the water from the sources into the dams. The water in each dam belongs to the owner of the area, through which the water flows. The owners may join together to irrigate the water into the rice fields in case there is a shortage of rain water.

Dams, which were made up to reduce the flow of the water from the sources to the rice field, are now replaced by new systems of water supply.

Bang Wa Community is located on the Pakpanang River Plains, so the people know how to manage the water which is relevant to the conditions of the area. There are networks of linking water from the main sources to smaller bodies of water. The grooved mounds are used to plant economic crops to provide more income of the families.

In terms of water resources and their use, people in the area are able to make diverse uses of alternative bodies of water bringing about an easier access to them. These factors can improve the way of life of the people in Ban Bang Wa community. Therefore the related government agencies should help strengthens the potential of the area by merging the local wisdom with the new knowledge and technology.

Keyword: Water management, Bang Wa Community, District of Chalempraket, the Province of Nakhonsithamarat

1. บทนำ

บ้านบางหว้าได้แก่พื้นที่ส่วนหนึ่งของหมู่ที่ 1 และ 2 ตำบลเชียรเขา อำเภอนครหลวง จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ริมคลองเชียร ซึ่งเป็นคลองสาขาสายหนึ่งของแม่น้ำปากพนัง แต่เดิมคลองสายนี้เป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญของชาวบ้านและพ่อค้าในพื้นที่เพราะเป็นเส้นทางเชื่อมระหว่างอำเภอนครหลวงใหญ่กับชุมชนบ้านชะเมา ปัจจุบันไม่มีชาวบ้านใช้คลองเชียรเป็นเส้นทางคมนาคมอีก สาเหตุสำคัญมาจากการเชื่อมต่อเป็นโครงข่ายของถนนและการสร้างประตูระบายน้ำกั้นระหว่างคลองเชียรกับแม่น้ำปากพนังเมื่อปลายทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา คลองสายสำคัญในชุมชนบางหว้าอีกสายหนึ่งคือ คลองบางหว้า เป็นเส้นทางน้ำที่เชื่อมต่อกับคลองเชียร

ชุมชนบางหว้าเป็นชุมชนในพื้นที่ราบลุ่มในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังซึ่งเป็นพื้นที่ซึ่งเคยมีความอุดมสมบูรณ์ ทั้งนี้เพราะชาวบ้านในพื้นที่ได้สร้างภูมิปัญญาอันเหมาะสมกับลักษณะของพื้นที่ โดยเฉพาะการอาศัยความสมบูรณ์ของน้ำและที่ดิน มาสร้างประโยชน์ให้เกิดขึ้นกับตนเองและชุมชนจนสามารถทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและสามารถดำรงอยู่ได้ด้วยการพึ่งตนเอง

ปัจจุบันชาวบ้านบางหว้าส่วนมากยังคงอาชีพทำนา บางส่วนได้ปรับพื้นที่เป็นการขุดโคกยกร่องเพื่อทำไร่นาสวนผสม และปลูกปาล์มน้ำมัน อาชีพหลักทั้งหมดนี้จำเป็นต้องมีการจัดการน้ำที่เหมาะสมเพื่อให้ผลผลิตตามความคาดหมายและจะทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านแต่ละครัวเรือนดีขึ้น

การสำรวจของผู้วิจัยพบว่าชาวบ้านที่บางหว้ามีภูมิปัญญาบางอย่างเกี่ยวกับการจัดการน้ำ เป็นภูมิปัญญาที่มีการปรับเปลี่ยนมาเพื่อให้เหมาะสมกับยุคสมัย เช่น การขุดโคกยกร่องในบริเวณพื้นที่ราบที่เคยกทำนา เพื่อยกระดับพื้นดินให้พ้นจากระดับน้ำท่วมที่เกิดขึ้นในช่วงประมาณเดือนพฤศจิกายนและ ธันวาคมของทุกปี พื้นที่ดินที่ยกขึ้นนี้แต่เดิมใช้เป็นพื้นที่เพื่อปลูกพืชผักหลากหลายชนิด ส่วนบริเวณที่เป็นน้ำก็สามารถเก็บน้ำไว้ใช้ได้ในวันอื่น อีกทั้งยังเป็นที่เลี้ยงปลา ลักษณะเช่นนี้นับเป็นการสร้างภูมิคุ้มกันของชุมชนในการเป็นหลักประกันเรื่องอาหาร นับเป็นความมั่นคงของชุมชนอย่างหนึ่ง ปัจจุบันชาวบ้านบางหว้าได้นำความรู้เดิมนั้นมาขุดโคกยกร่องให้มีขนาดใหญ่ขึ้น มีคูน้ำขนาดใหญ่และลึกขึ้นส่งผลให้สามารถเก็บกักน้ำไว้ใช้ได้ตลอดทั้งปี บริเวณพื้นที่ดินบนโคกก็ใช้ปลูกพืชผักเพื่อการค้าทั้งผัก ไม้ผล และปาล์มน้ำมัน ในขณะที่ภูมิปัญญาบางอย่างหายไปจากชุมชน เช่น การทำท่อน้ำ การทำเหมืองไส้ไก่ หรือเหมืองห้วยนาที่สามารถปรับประยุกต์ใช้ได้ในปัจจุบันร่วมกับระบบชลประทานแบบใหม่ ซึ่งเป็นระบบการจัดการน้ำที่ชาวบ้านได้ร่วมแรงร่วมใจกันภายในชุมชนเพื่อนำน้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติเข้าสู่พื้นที่นา โดยการจัดการน้ำลักษณะนี้ถูกแทนที่โดยระบบชลประทานแบบใหม่ที่ทางการเข้ามาสนับสนุน

ตามที่กล่าวมาในเบื้องต้นนี้ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาถึงความรู้และการจัดการน้ำของชาวบ้านบางหว้า ทั้งความรู้ที่ยังคงมีอยู่และความรู้ที่ชาวบ้านให้ความสำคัญน้อยลง จากการศึกษาดังกล่าวจึงได้ปรากฏเป็นบทความนี้

2. วัตถุประสงค์

2.1 เพื่อศึกษาทรัพยากรน้ำของชาวบางหว้า ตำบลเชียรเขา อำเภอนครชัยศรี จังหวัด นครศรีธรรมราช

2.2 เพื่อศึกษาการจัดการน้ำของชาวบางหว้า ตำบลเชียรเขา อำเภอนครชัยศรี จังหวัด นครศรีธรรมราช

3. วิธีดำเนินการวิจัย

3.1 กลุ่มผู้ให้ข้อมูล ประกอบด้วย

3.1.1 กลุ่มแกนนำชุมชน ได้แก่ กลุ่ม แกนนำที่เป็นทางการ ประกอบด้วยผู้ใหญ่บ้าน กำนัน เจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบล และกลุ่ม แกนนำที่ไม่เป็นทางการ ประกอบด้วยผู้อาวุโสใน ชุมชน ผู้นำทางศาสนา โดยใช้การสัมภาษณ์แบบ เจาะลึกประมาณ 10 คน

3.1.2 กลุ่มอาชีพ ได้แก่ กลุ่มชาวบ้านที่ มีอาชีพทำนา ประมาณ 15 คน

3.1.3 ประชาชนที่อาศัยอยู่ในชุมชน บ้านบางหว้า ตำบลเชียรเขา อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครศรีธรรมราชและใกล้เคียง ประมาณ 10 คน

3.2 การเก็บข้อมูลภาคสนาม

3.2.1 การสำรวจ โดยทำการสำรวจ ข้อมูล ใช้แบบสอบถามประกอบการสำรวจเพื่อให้ ได้ข้อมูลที่ละเอียดและครอบคลุมมากยิ่งขึ้น โดย คำถามที่ใช้ในแบบสอบถามเป็นคำถามที่เกี่ยวกับ เรื่องแหล่งน้ำ เช่น การจัดสร้าง การกระจายตัว การ ใช้ประโยชน์ เป็นต้น

3.2.2 การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth interview) ในทุกประเด็นที่เกี่ยวข้องเพื่อตอบ คำถามการวิจัย โดยเลือกสัมภาษณ์จากผู้อาวุโส ตัวแทนกลุ่มต่าง ๆ

3.2.3 การสังเกตทั้งแบบมีส่วนร่วมและ ไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่มเป้าหมายที่ ศึกษา รวมทั้งการเข้าไปคลุกคลีและเรียนรู้วิถีชีวิต ของคนในชุมชนที่เป็นพื้นที่ศึกษา เพื่อให้ได้ข้อมูล ในเชิงลึกมากยิ่งขึ้น

3.3 การวิเคราะห์และการนำเสนอข้อมูล

ผู้วิจัยได้นำข้อมูลทั้งหมดที่ได้จาก การศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และข้อมูล จากการศึกษภาคสนาม เสนอผลการศึกษาเป็นบท ต่าง ๆ โดยเน้นเรื่องความรู้และการจัดการน้ำของ ชุมชนเป็นประเด็นหลัก

4. ผลการวิจัย

4.1 บริบทชุมชน

บ้านบางหว้าได้แก่พื้นที่ส่วนหนึ่งของ หมู่ที่ 1 และ 2 ตำบลเชียรเขา อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ริมคลอง เชียร ซึ่งเป็นคลองสาขาหนึ่งของแม่น้ำปากพนัง แต่เดิมคลองสายนี้เป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญของ ชาวบ้านและพ่อค้าในพื้นที่เพราะเป็นเส้นทางเชื่อม ระหว่างอำเภอเชียรใหญ่กับบ้านชะเมา ปัจจุบันไม่มี ชาวบ้านใช้คลองเชียรเป็นเส้นทางคมนาคมอีกสาเหตุ สำคัญมาจากการเชื่อมต่อเป็นโครงข่ายของถนนและ การสร้างประตุน้ำกั้นระหว่างคลองเชียรกับ แม่น้ำปากพนังเมื่อปลายทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา

คลองสายสำคัญในชุมชนบางหว้าอีกสายหนึ่งคือ คลองบางหว้า เป็นเส้นทางน้ำที่เชื่อมต่อกับคลอง เจริญ ในอดีตเป็นเส้นทางคมนาคมและแหล่งน้ำ สำคัญที่ชาวบ้านนำมาใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ ปัจจุบันยังเป็นแหล่งน้ำที่ชาวบ้านใช้น้ำในการ ประกอบอาชีพทำนาอยู่จนกระทั่งปัจจุบัน

4.2 ทรัพยากรน้ำของชุมชนบางหว้า

ทรัพยากรแหล่งน้ำในชุมชนบางหว้ามี ลักษณะที่หลากหลายและเชื่อมต่อเป็นโครงข่ายอย่าง น่าสนใจ โดยมีแหล่งน้ำหลักและแหล่งน้ำรอง กล่าวคือ คลองเจริญ เป็นคลองสายหลักที่ไหลผ่าน ชุมชนบางหว้าทางด้านทิศเหนือ ไหลมาทางตำบลชะ เมาผ่านบางหว้าและไปบรรจบกับแม่น้ำปากพนังที่ อำเภอเชียรใหญ่แล้วไหลลงสู่อ่าวนครศรีธรรมราช ในที่สุด ส่วนคลองสายรองคือ คลองบางหว้า คลอง บางจันทร์² แหล่งน้ำที่เป็นคลองและสายบางนี้เกือบ ทั้งหมดเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติ เพียงแต่อาจมีการขุด ลอกเพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์ได้มากขึ้น ลักษณะ ของทรัพยากรแหล่งน้ำที่สำคัญและการใช้ประโยชน์ ที่ค้นพบจากงานวิจัยนี้ คือ

4.2.1 คลองเจริญ คลองบางหว้า และคลอง บางจันทร์ คลองเจริญถือว่าเป็นแหล่งน้ำสายหลักที่ ไหลผ่านบ้านบางหว้า มีแหล่งต้นน้ำมาจากพื้นที่ราบ ลุ่มและพื้นที่พรุในบริเวณบ้านชะเมา อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยไหลไปเชื่อมต่อกับ

แม่น้ำปากพนังและออกสู่อ่าวไทยในที่สุด ส่วนคลอง สาขาที่สำคัญคือคลองบางหว้าและคลองบางจันทร์ เป็นคลองสาขาสายรองที่ไหลเชื่อมต่อกับคลองเจริญ คลองบางหว้ามีแหล่งต้นน้ำอยู่บริเวณที่ราบลุ่มของ บ้านสระไคร้ ตำบลสวนหลวง อำเภอเฉลิมพระ เกียรติ เป็นคลองสายสั้น ๆ ส่วนคลองบางจันทร์เป็น คลองสายสั้น ๆ ที่ไหลจากที่ราบลุ่มฝั่งตรงข้ามคลอง บางหว้า ความสัมพันธ์ของคลองทั้งสามสายนี้มี ลักษณะพิเศษคือ เมื่อปริมาณน้ำจากคลองเจริญมีมาก น้ำเหล่านั้นจะเอ่อขึ้นไปในคลองบางหว้าและคลอง บางจันทร์ น้ำที่เอ่อขึ้นไปนี้ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ ทั้งในการผลิตและแหล่งอาหาร ดังนั้นคลองทั้งสาม สายถือว่ามีความสัมพันธ์อยู่กับวิถีชีวิตคนบางหว้ามา ตั้งแต่การก่อตั้งชุมชน โดยเฉพาะในยุคสมัยที่ เส้นทางคมนาคมยังคงเป็นทางน้ำนั้นชาวบ้านบาง หว้าได้ใช้เส้นทางของคลองทั้งสามนี้เป็นเส้นทาง ติดต่อกับภายนอกทั้งบริเวณอำเภอปากพนังและหัว สะพานชะเมา เพื่อเดินทางไปยังจังหวัด นครศรีธรรมราช อีกทั้งการเชื่อมต่อระหว่างชุมชน ไกล ๆ ก็อาศัยเส้นทางน้ำเหล่านี้ด้วยเช่นกัน การใช้ ประโยชน์ในการติดต่อกับชุมชนใกล้เคียง นี้ยังส่งผล ไปถึงการแลกเปลี่ยนสินค้า ทั้งของที่ชุมชนบางหว้า ส่งออกภายนอก และสิ่งของที่ถูส่งเข้ามาจาก ภายนอกสู่บางหว้า แต่เมื่อเส้นทางคมนาคมที่เคยใช้ คลองเปลี่ยนแปลงมาใช้ถนนที่เริ่มเมื่อประมาณ ทศวรรษ 2520 การใช้ประโยชน์ในลักษณะของการ เป็นเส้นทางคมนาคมจึงหมดบทบาทลงโดยเฉพาะ ในคลองเจริญนั้นเมื่อชาวบ้านไม่ได้ใช้ประโยชน์จึง ไม่มีระบบการจัดการ จึงพบว่าในแต่ละปีมีวัชพืชน้ำ ขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก

²คลองบางหว้าและคลองบางจันทร์แต่เดิมมี ลักษณะเป็นบาง (แหล่งน้ำสายเล็กที่เชื่อมต่อกับคลอง) ต่อมามีการขุดเพิ่มเติมทำให้มีความกว้างมากขึ้นจน เรียกว่าคลอง.

การใช้ประโยชน์จากคลองในอีกประเด็นหนึ่งคือการเกษตร โดยการนำน้ำมาใช้ในการทำนา ซึ่งยังมีอยู่ในปัจจุบัน โดยการใช้เครื่องสูบน้ำนำน้ำจากคลองเข้ามาเชื่อมต่อกับระบบชลประทานสมัยใหม่ ซึ่งเป็นรูปแบบของการดึงน้ำจากที่ต่ำเข้าสู่นาข้าว ซึ่งแตกต่างจากวิธีคิดของคนบางหัวในอดีตที่คิดโดยอิงอยู่กับระบบธรรมชาติ คือ การกักน้ำไม่ปล่อยให้ลงสู่ที่ต่ำ หรือการสร้างทำนบกั้นน้ำเอาไว้ การใช้ประโยชน์จากคลองทั้งสามสายนี้มีความแตกต่างกันสามารถจำแนกได้คือ การใช้ประโยชน์ในคลองเขื่อนนั้นชาวบ้านต้องอาศัยเทคโนโลยีสมัยใหม่จากภาครัฐ โดยเฉพาะในการดึงน้ำขึ้นมาใช้นั้นต้องใช้เครื่องสูบน้ำขนาดใหญ่ส่งมาตามระบบชลประทานของรัฐ แล้วชาวบ้านก็ดึงน้ำจากระบบชลประทานเหล่านั้นมาใช้อีกต่อหนึ่ง

ในขณะที่การใช้น้ำจากคลองบางหัว และคลองบางจันทร์ ชาวบ้านมีความสามารถดึงน้ำมาใช้ประโยชน์ในการเพาะปลูกได้โดยตรงเพราะความลาดชันของพื้นคลองมีไม่มาก โดยมีวิธีการคือตัดแปลงรตไถนาเดินตามมาใช้เป็นตัวหมุนเครื่องสูบน้ำเพื่อดึงน้ำมาใช้ประโยชน์

4.2.2 แหล่งน้ำอื่น ๆ ลักษณะของแหล่งน้ำสามารถแบ่งได้สองลักษณะ คือ **ลักษณะแรก**เป็นแหล่งน้ำที่เชื่อมต่อกับสายน้ำอื่น ได้แก่ เหมือง ฝายบาง ซึ่งมีทั้งที่เชื่อมต่อกันเองและเชื่อมต่อกับคลอง

ซึ่งเป็นแหล่งน้ำหลักในพื้นที่ **ลักษณะที่สอง**เป็นแหล่งน้ำที่อยู่โดด ๆ ในพื้นที่นา ได้แก่ หนอง คู บ่อ³

เหมือง มีลักษณะเป็นทางน้ำที่เกิดจากการขุดขึ้นซึ่งมักมาจากโครงการพัฒนาของรัฐ เพื่อเป็นแหล่งน้ำสำหรับใช้ประโยชน์สำหรับการทำนาเป็นหลัก การใช้ประโยชน์เป็นไปเพื่อสาธารณะ เหมืองในบ้านบางหัวเกิดขึ้นโดยมากเพราะชาวบ้านได้บริจาคที่ดินของตัวเองเพื่อให้ทางหน่วยงานภาครัฐขุดเป็นทางน้ำเชื่อมต่อกับคลองสายหลัก การใช้ประโยชน์นอกจากเป็นแหล่งน้ำในการเกษตรแล้วชาวบ้านได้ใช้ขอบเหมืองเป็นพื้นที่เพาะปลูกพืชผักพื้นบ้านชนิดต่าง ๆ โดยเฉพาะกล้วยน้ำว้า ส่วนในบริเวณตัวเหมืองใช้เป็นสำหรับหาปลา บริเวณใดที่ชาวบ้านต้องการให้ปลาอยู่มากเป็นพิเศษก็จะใช้กิ่งไม้ (ราพา) มาสุมไว้ ซึ่งจะเห็นได้ว่าแม้ว่าเหมืองจะเป็นทางน้ำสาธารณะแต่เนื่องจากชาวบ้านผู้บริจาคที่ดินเพื่อการขุดเหมืองยังมีความรู้สึกว่าเป็นที่ดินส่วนนั้นยังเป็นของตนเองด้วยเหตุนี้สิทธิในพื้นที่ดินนั้นจึงตกเป็นของเจ้าของที่ดินเดิมที่บริจาคเพื่อการขุดเหมืองนั่นเอง

ปัจจุบันในชุมชนบางหัวมีเหมืองหลักจำนวน 1 สายเกิดขึ้นภายหลังโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง โดยการขุดเหมืองในช่วงหลังนี้มีการจ่ายเงินให้ผู้ถือครองที่ดินที่เหมืองผ่าน นอกจากนั้นก็มีเหมืองซอยซึ่งมีขนาดเล็กกว่ากระจายอยู่ทั่วพื้นที่

³สัมภาษณ์นายเนบ ศรีนวล หมู่ที่ 2 ตำบลเขียร์เขา อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดนครศรีธรรมราช, วันที่ 25 พฤศจิกายน 2553.

ส่วนเหมืองที่มีมาแต่เดิมเป็นเหมืองที่เกิดจากการ
บริจาคที่ดินของชาวบ้าน ที่ยังคงใช้ประโยชน์อยู่ใน
ปัจจุบันคือเหมืองมิยาซาวา

มาบ หมายถึง ร่องน้ำลึกหรือเส้นทางน้ำ
ไหลในช่วงฤดูน้ำหลากมีลักษณะเป็นทางไหลของน้ำ
ในที่ลุ่มต่ำ ทางมาบจะไหลลงสู่คลองบางหว่า มาบที่
สำคัญของบ้านบางหว่าคือมาบขวาง ในช่วงฤดูน้ำ
ทางมาบน้ำจะลึก พอช่วงหน้าแล้งน้ำจะแห้ง ดังนั้น
การใช้ประโยชน์จากมาบจะปรากฏในช่วงฤดูน้ำ
หลากเท่านั้น โดยการนำเครื่องมือประมงประจำถิ่น
โดยเฉพาะไซมาดักไว้รอให้ปลาเข้ามา ทั้งนี้เพราะ
บริเวณทางมาบจะมีปลาขึ้นมาในปริมาณมากในช่วง
น้ำหลากนี้

บาง คือ สายน้ำซึ่งเป็นสาขาของคลองสาย
หลัก เช่น บางหว่า บางจันทร์ ในอดีตนั้นก็จะเป็นสาขา
ของคลองเชียร แต่เมื่อบางทั้งสองมีขนาดใหญ่ขึ้นทั้ง
จากการขุดลอกของชาวบ้านเองและเป็นไปโดย
ธรรมชาติ ชาวบ้านจึงเรียกคลองดังที่เป็นอยู่ใน
ปัจจุบัน

ประโยชน์ของบางนอกจากใช้เป็นเส้นทาง
คมนาคมและการลำเลียงผลผลิตที่ได้จากชุมชนเพื่อ
ส่งต่อไปยังคลองสายหลัก ก็มีประโยชน์ในแง่ของ
การใช้น้ำในการเกษตรและการจับสัตว์น้ำ
เช่นเดียวกับคลอง

หนอง ลักษณะทั่วไปของหนองอาจจะเป็น
การขุดหรือมีอยู่ตามธรรมชาติ (แล้วมีการแต่ง
เหมือง) มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมหรือกลม มีเทคนิค
การขุดที่สำคัญคือหนองที่เกิดจากการขุดในช่วงแรก
นั้นชาวบ้านจะเลือกพื้นที่ที่ลุ่มต่ำกว่าพื้นที่ทั่วไปใน
บริเวณ “บึงนา” แล้วขุดดินขึ้นมา โดยใช้แรงงานคน

ขุดดินขึ้นมาเกือบรอบหนองเพื่อเป็นคันหนอง และ
เหลือพื้นที่บริเวณหนึ่งความกว้างราว 1 – 2 เมตรให้
น้ำในนาสามารถไหลลงไปในหนองได้เรียกว่า “ท้าย
หนอง” ซึ่งเมื่อถึงช่วงเวลาที่น้ำลดตรงช่องที่เว้นไว้นี้
จะเป็นเส้นทางที่ปลาจากนามาอยู่ในหนอง

หนองส่วนมากจะอยู่ตามท้องนาใกล้
ออกไปจากบ้านเรือน ในพื้นที่นาซึ่งเป็นกรรมสิทธิ์
ของเจ้าของคนหนึ่ง ๆ มักจะสร้างหนองไว้หนึ่ง
หนอง ซึ่งนับว่าเป็นระบบการจัดการทรัพยากรที่
สำคัญของคนในพื้นที่ราบลุ่มของกลุ่มน้ำปากพนัง
กล่าวคือ ในช่วงฤดูน้ำหลากชาวบ้านได้ขังน้ำไว้ใน
พื้นที่นาเพื่อหล่อเลี้ยงดินข้าว ช่วงนี้เหมาะสมกับการ
ที่ปลาน้ำจืดได้ขึ้นมาอาศัยอยู่ในพื้นที่นาซึ่งได้อาศัย
แมลงและพืชน้ำในการสร้างความสมบูรณ์ให้เกิด
ขึ้นกับตัวปลา โดยน้ำในนาจะขังอยู่ราวสามถึงสี่
เดือนซึ่งขึ้นอยู่กับพันธุ์ข้าวที่ชาวนาใช้เพาะปลูกใน
ฤดูกาลนั้น ๆ หลังจากนั้นน้ำในนาจะเริ่มแห้งแล้วไหล
ไปรวมอยู่ในหนองพร้อมด้วยสัตว์น้ำที่เคยอาศัยอยู่
ในพื้นที่นา หลังจากนั้นข้าวก็เริ่มสุกและชาวนาเกี่ยว
ข้าว หลังจากนั้นชาวบ้านจะรวมตัวกันมา “วิดหนอง”

หนองแต่ละแห่งจะมีเจ้าของและมีสิทธิโดย
คู่จากการครอบครองที่นาบริเวณนั้น การใช้
ประโยชน์จากหนองจะใช้เพื่อการจับปลาในช่วงฤดู
แล้ง ซึ่งในอดีตนั้นเรียกว่าการวิดหนอง ตั้งแต่ช่วงที่
ใช้แรงงานคนและพัฒนามาเป็นการใช้เครื่องสูบน้ำ
จนถึงปัจจุบันซึ่งเริ่มต้นประมาณปลายทศวรรษ 2510
ชาวบ้านจะไม่วิดหนองอีกแต่จะใช้เครื่องสูบน้ำแทน

ในปัจจุบันพบว่าการใช้ประโยชน์จาก
หนองเพื่อการจับสัตว์น้ำลดลงมากเนื่องจากปริมาณ
สัตว์น้ำที่ลดลง เงื่อนไขสำคัญที่ส่งต่อการลด

จำนวนของสัตว์น้ำ คือ วิธีการทำนาที่เปลี่ยนแปลงไป เริ่มจากการเปลี่ยนแปลงวิถีคิดของชาวบ้านที่มองลักษณะการผลิตแบบเชิงเดี่ยว มองไม่เห็นความเชื่อมโยงของระบบการทำงานกับทรัพยากรที่ชาวบ้านเคยพึ่งพา เช่น มองว่าศัตรูพืช (ปู หนู หอย พืชอย่างอื่นที่ไม่ใช่ข้าว) เป็นสิ่งที่อยู่ร่วมกับข้าวไม่ได้ วิถีคิดเช่นนี้นำไปสู่การกำจัดสิ่งเหล่านี้ออกไปจากที่นาโดยใช้สารเคมี ซึ่งส่งผลต่อสัตว์น้ำที่เคยมีอยู่อย่างหลากหลายในฝึนนาและหนอง

ลักษณะการจัดการหนองที่มีลักษณะพิเศษที่ต้องกล่าวถึงอีกอย่างหนึ่งคือการใช้กิ่งไม้ (ราพา) โดยเฉพาะไม้สังแก ซึ่งเป็นไม้ที่มีคุณสมบัติคล้ายหนาม รวมถึงการใช้ทางคาตโดนดซึ่งมีหนามไปสุมไว้ในหนองเพื่อป้องกันขโมยที่อาจจะมาขโมยปลาในตอนกลางคืน หนองไหนไม่มีราพาขโมยจะนำอวนมาล้อมเพื่อขโมยปลาไปโดยง่าย

การใช้ประโยชน์ในลักษณะของการจัดการน้ำเพื่อใช้ในการทำนา เป็นลักษณะเด่นของหนองอีกลักษณะหนึ่ง โดยเฉพาะการหาภาวะที่สมดุลของน้ำ กล่าวคือ เมื่อถึงเวลาที่ต้นข้าวจะออกรวงหนองจะเป็นพื้นที่ที่ดึงน้ำออกจากนา ทำให้พื้นดินแห้งตามเวลาที่ต้องการ หมายถึงเมื่อข้าวสุก ดินก็แห้งพอดี ซึ่งลักษณะนี้จะมีความเหมาะสมกับการเก็บเกี่ยวที่ใช้แคะในการเก็บเกี่ยว

สำหรับกรณีที่น้ำในนาแห้งก่อนที่ข้าวจะให้ผลผลิตอย่างสมบูรณ์ชาวนาสามารถดึงน้ำจากในหนองมาเป็นน้ำสำหรับเลี้ยงต้นข้าวได้ โดยการปิดท้ายหนองซึ่งเป็นเส้นทางน้ำแล้ววิดน้ำขึ้นมาจากหนอง ในปัจจุบันยังคงมีหนองอยู่ในพื้นที่ทำนาของบ้านบางหว้า ประมาณ 20 หนอง

คู เป็นแหล่งน้ำที่ชาวบ้านขุดขึ้นบริเวณแนวบ้านของตนเองเพื่อเป็นการแสดงเขตที่ดิน มีลักษณะเป็นคันยาวล้อมรอบที่ดินหรือบริเวณบ้าน การใช้ประโยชน์โดยมากจะเป็นการจับสัตว์น้ำ และการใช้คันดินเป็นพื้นที่ปลูกไม้ยืนต้น การใช้ประโยชน์จากคูเป็นลักษณะที่เป็นปัจเจกชน

บ่อน้ำดิน เป็นแหล่งน้ำที่ชาวบ้านขุดขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์เรื่องน้ำใช้ ส่วนมากจะอยู่ข้างบ้านและเป็นบ่อดิน จะไม่เลี้ยงปลาไว้ในบ่อเพราะจะทำให้น้ำไม่สะอาด ช่วงก่อนทศวรรษ 2530 ชาวบ้านในบางหว้าทุกครัวเรือนจะมีบ่อน้ำดินเพื่อใช้ดื่ม อาบ แต่หลังจากนั้นจะไม่ค้ำน้ำจากบ่อเพราะระบบการทำนาที่เปลี่ยนไปทำให้มีสารพิษลงไปผสมในน้ำ โดยแต่ละครัวเรือนจะมีโอ่งไว้รองรับน้ำฝนเพื่อไว้ดื่มแทน

4.3 การจัดการน้ำของชุมชนบางหว้า

4.3.1 การขุดโคกยกกร่อง การขุดโคกยกกร่องเป็นลักษณะของการจัดการน้ำและดินมาตั้งแต่การเริ่มต้นก่อตั้งชุมชนเพราะเงื่อนไขของระบบภูมิศาสตร์ ได้แก่ ที่ตั้งของชุมชนตั้งอยู่ในพื้นที่ราบลุ่ม ชาวบ้านจึงจำเป็นต้องขุดดินขึ้นมาเพื่อเป็นส่วนช่วยแก้ไขปัญหาน้ำท่วมในช่วงฤดูน้ำหลาก โดยใช้พื้นที่ดินส่วนที่ขุดขึ้นนี้สำหรับเลี้ยงสัตว์ ปลูกพืช และใช้น้ำ ช่วงระยะหลังมาชาวบ้านได้นำความรู้เรื่องการขุดโคกยกกร่องมาสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจโดยการขุดโคกให้มีขนาดใหญ่ขึ้นเพื่อใช้พื้นที่สำหรับ

ปลูกผักหรือปลูกไม้ผล ที่เรียกว่าการทำไร่นาสวนผสม⁴

การจัดการน้ำในลักษณะของการขุดโคกยกร่องที่เป็นการนำความรู้แต่เดิมของชุมชนมาประยุกต์ใช้กับยุคปัจจุบันถือเป็นการจัดการน้ำที่ส่งผลต่อความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจของครัวเรือนในบ้านบางหัวและชุมชนในพื้นที่ราบลุ่มของชุมชนในลุ่มน้ำปากพนัง และดูเหมือนเป็นทางออกสำหรับการแก้ปัญหาเรื่องอาชีพให้กับชุมชนได้ แต่ข้อจำกัดเรื่องการขุดโคกยกร่องในเรื่องของต้นทุนทางการเงินที่ต้องมีมากหากจะขุดโคกยกร่อง ทำให้การจัดการน้ำดังกล่าวนี้จำกัดอยู่เฉพาะผู้ที่มีฐานะทางการเงินดีหรือบุคคลที่เข้าถึงความช่วยเหลือจากรัฐเท่านั้น⁵ โดยภาพรวมของบ้านบางหัวการขุดโคกยกร่องในลักษณะที่เป็นการเพิ่มรายได้จึงมีอยู่ราวสิบครัวเรือนเท่านั้น⁶

⁴ สัมภาษณ์นางจิบ สุวรรณปักจิณ หมู่ที่ 1 ตำบลเชียรเขา อำเภอลำดวน จังหวัด นครศรีธรรมราช, วันที่ 26 สิงหาคม 2552

⁵ ภายได้โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังมีการสนับสนุนจากโครงการในการขุดโคกยกร่องเพื่อทำไร่นาสวนผสม มีชาวบ้านบางส่วนได้รับการสนับสนุนยังมีชาวบ้านอีกเป็นจำนวนมากที่ต้องการได้รับการสนับสนุนเพิ่มเติม แต่สำหรับผู้ที่ต้องการขุดโคกยกร่องเพื่อปลูกปาล์มน้ำมันนั้นทางโครงการไม่สนับสนุน.

⁶ สัมภาษณ์นายเขียน แปลงรัตน์ บ้านเลขที่ 20 หมู่ที่ 1 ตำบลเชียรเขา อำเภอลำดวน จังหวัด นครศรีธรรมราช, วันที่ 4 กรกฎาคม 2552. วันที่ 12 สิงหาคม 2552.

4.3.2 การจัดการน้ำแบบเหมืองหัวนา การจัดการน้ำเพื่อใช้ประโยชน์ในการทำนา ทั้งนี้เพราะการจัดการน้ำที่มีรูปแบบและระบบที่เหมาะสมนั้นจะส่งผลต่อความสำเร็จในการปลูกข้าวในแต่ละปี ชาวบางหัวได้ใช้ระบบการจัดการน้ำแบบเหมืองหัวนาส่งผลให้เกิดความสำเร็จในการทำนาตั้งแต่การก่อตั้งชุมชน โดยเริ่มต้นขุดเส้นทางน้ำเป็นสายเล็ก ๆ ขนาดความกว้างประมาณ 1 ฟุต เพื่อเป็นเส้นทางส่งน้ำจากคลอง บาง เข้าสู่พื้นที่นา เมื่อต้องการจะใช้น้ำก็จะใช้จอบแฉะดินที่เหมืองหัวนาออกเพื่อให้น้ำเข้าไปในนา ในการขุดเหมืองหัวนาจาเป็นจะต้องอาศัยความร่วมมือกันในด้านแรงงาน ในชุมชนจึงได้มีการออกปาก เพื่อร่วมมือกันทำเหมืองหัวนา

พบว่าชาวบ้านยังคงใช้ความรู้เรื่องนี้ในปัจจุบันโดยการนำไปใช้ร่วมกับโครงการจัดรูปที่ดิน

4.3.3 การสร้างท่อน้ำ เป็นความรู้และการจัดการน้ำที่สำคัญที่ทำให้คนบางหัวสามารถสร้างสรรค์วัฒนธรรมมาจนถึงปัจจุบันอีกอย่างหนึ่งความรู้และการจัดการทำนบนั้นปัจจุบันถูกแทนที่โดยการจัดการน้ำแบบใหม่ แต่ก็ยังคงมีร่องรอยของการทำนบหลงเหลืออยู่บ้าง

5. การอภิปรายผลการวิจัย

ด้วยความเชื่อว่ากระแสการพัฒนายุคโลกาภิวัตน์กำลังแผ่อิทธิพลเข้าครอบครองชุมชนต่าง ๆ และทำให้ชุมชนแต่เดิมของสังคมพบกับความเปลี่ยนแปลง ในความเปลี่ยนแปลงนี้จำเป็นที่ชุมชนต้องสร้างทางเลือกที่เหมาะสมเพื่อมิให้โลกาภิวัตน์นำทางไปสู่การพัฒนาแบบใหม่แต่เพียงอย่างเดียว ดังนั้นการวิจัยเรื่องนี้จึงเป็นการค้นคว้าความรู้ที่มีอยู่

ในชุมชน ซึ่งในที่สุดการวิจัยจะนำไปสู่การสร้าง ความมั่นใจให้ชุมชนใช้การวิจัยเป็นเครื่องมือ ด้วย การให้ชุมชนในท้องถิ่นต่าง ๆ ได้ค้นหาความรู้ที่ ตนเองมี ความรู้นี้อาจยังคงมีใช้กันในรูปของภูมิ ปัญญาหรือบางกรณีอาจหายไปจากชุมชนแล้ว ความรู้ที่ค้นพบจะสามารถสร้างทางเลือกในการ ดำรงชีวิตอยู่ในกระแสสังคมปัจจุบันที่ก้าวเข้าสู่ยุค โลกาภิวัตน์ และการที่ชุมชนได้ใช้ความรู้ดังกล่าว พัฒนาตนเองและนำชุมชนไปข้างหน้าได้เหมาะสม

การจัดการ น้ำของชุมชนบางหว้ามี ความสัมพันธ์กับเรื่องเศรษฐกิจโดยเฉพาะที่เกี่ยวกับการ ผลิต ที่สำคัญเช่น การที่ชาวบ้านได้ขุดหนองขึ้น ในบริเวณบึงนาแล้วใช้หนองเป็นตัวควบคุมปริมาณ น้ำให้พอเหมาะกับการปลูกข้าว อีกทั้งยังใช้หนอง เป็นแหล่งน้ำที่สร้างความมั่นคงเรื่องอาหารทั้งสัตว์ น้ำและพืชผักให้กับครัวเรือน

นอกจากนี้การที่ชาวบ้านได้จัดสร้างเหมือง ห้วยนา เพื่อส่งน้ำเข้าในนาและส่งน้ำออกจากนาโดย การตัดแปลงสภาพธรรมชาติให้เหมาะสมจึงไม่ จำเป็นต้องเพิ่มสัดส่วนของทุนมากขึ้นเหมือนอย่าง ปัจจุบัน อีกทั้งเหมืองห้วยนาก็ยังทำหน้าที่เป็นเส้น แบ่งเขตแดนของเจ้าของที่นาแต่ละราย กล่าวคือเมื่อ ชาวนาสองครัวเรือนซึ่งมีที่นาติดกันต้องการจะทำนา ก็จะขุดคันดินขึ้นทั้งสองด้านแล้วเว้นช่องว่างไว้เป็น ทางส่งน้ำ (เหมืองห้วยนา) ทางส่งน้ำนี้จึงเป็นเขตแดน ไปในตัว⁷

⁷มีปัญหาความขัดแย้งเรื่องการแย่งเขตแดนกัน หลายกรณีในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังจนถึงขั้นทำร้ายกันจน เสียชีวิตเพราะการขุดคันดินที่นาแล้วไม่ได้จัดแบ่งอย่าง

การจัดการ น้ำของชุมชนบางหว้าจึงมี ความสัมพันธ์กับการทำนา โดยในอดีตก่อนการทำ นาจะใช้วิธีการจัดการแบบสมัยใหม่ (นับเวลาตั้งแต่ ทศวรรษ 2530 ย้อนขึ้นไป) การทำนาของชาวบ้าน ไม่ได้เพียงแค่ข้าว เรียกได้ว่าเป็นการทำนาแบบ บูรณาการ คือลักษณะการทำนาที่ได้มากกว่าต้นข้าว โดยชาวบ้านได้อาศัยพื้นที่ทำนาเพื่อประกอบ กิจกรรมการผลิตอื่น ๆ ด้วย โดยเฉพาะการหาปลา และสัตว์น้ำอื่น ๆ แต่หลังจากทศวรรษ 2530 เป็นต้น มา การทำนาเปลี่ยนรูปแบบไปเป็นการจัดการนาคือ การทำนาโดยการจ้างในทุกระดับ และใช้ เทคโนโลยีในการผลิต การใช้สารเคมีเป็นเครื่องมือ ในการปราบหญ้าและสัตว์ในแปลงนา และเมื่อทำนา แล้วขายข้าวไปทั้งหมด ในขณะที่ชาวนาต้องมาซื้อ ข้าวสารกิน ในท้ายที่สุดการทำนาเช่นนี้ส่งผลต่อสัตว์ น้ำได้หายไปจากชุมชน การทำนาก็ได้แต่เพียงข้าว อย่างเดียว

ในการจัดการน้ำด้วยวิธีการของชาวบ้านยัง เป็นการช่วยดูแลสิ่งแวดล้อมได้ทางหนึ่ง โดยเฉพาะ เมื่อการจัดการน้ำเป็นการตัดแปลงธรรมชาติไม่ใช่ เอาชนะธรรมชาติแบบเทคโนโลยี การใช้เครื่องมือที่ ส่งผลต่อสิ่งแวดล้อมจึงมีน้อยกว่าเทคโนโลยีนั่นเอง เครื่องมือและวิธีการผลิตโดยใช้ความรู้แบบชาวบ้าน เป็นไปในลักษณะไม่ทำลายธรรมชาติ การทำมาหา กินด้วยการเคารพกฎธรรมชาติ

ถูกต้อง คือไม่มีเหมืองห้วยนา โดยเจ้าของนาทั้งสองฝ่าย พยายามขุดคันดินให้เล็กเพื่อจะได้ที่นาเพิ่มขึ้นในที่สุดทั้ง สองฝ่ายจึงขัดแย้งกัน

อีกประเด็นหนึ่งที่ผู้วิจัยเห็นว่าการจัดการน้ำในพื้นที่ราบลุ่มของกลุ่มน้ำปากพนังมีลักษณะบางประการที่มีความเฉพาะนั่นคือ การจัดการน้ำโดยชุมชนรวมถึงการจัดการทรัพยากรอย่างอื่น ๆ โดยชุมชนในพื้นที่ที่มีความแตกต่างกับภูมิภาคอื่น ๆ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรส่วนรวม ในขณะที่ภาคเหนือและภาคอีสานมีความเคลื่อนไหวของขบวนการประชาชนในเรื่องทรัพยากรส่วนรวมอย่างกว้างขวาง เห็นได้จากการเกิดขึ้นของป่าชุมชนแต่ของภาคใต้และนครศรีธรรมราชกลับมีไม่มากนักถ้าจะมีอยู่บ้างก็เป็นเครือข่ายของชาวประมงพื้นบ้านเท่านั้น ดังนั้นการจัดการน้ำที่เหมาะสมสำหรับกรณีของภาคใต้และนครศรีธรรมราชขณะนี้จึงเป็นลักษณะของการจัดการที่เป็นของปัจเจกชน

ผลที่ได้จากโครงการวิจัยนอกจากทำให้ชาวบ้านที่มีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยได้เห็นคุณค่าของการจัดการทรัพยากรน้ำที่ชุมชนเคยมีมาแต่เดิมแล้วว่าเป็นการจัดการทรัพยากรในลักษณะที่มีความสัมพันธ์อยู่กับระบบธรรมชาติและระบบสังคม ข้อมูลลักษณะนี้ยังสามารถเป็นพื้นฐานให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสามารถนำไปใช้วางแผนการดำเนินงานระดับต่าง ๆ ได้ โดยการดูแลสุขภาพและการเรียนรู้ของชาวบ้านในอดีตว่ารูปแบบการจัดการน้ำบางลักษณะยังมีความเหมาะสมและสามารถนำมาปรับประยุกต์ใช้กับความรู้สมัยใหม่ที่มีอยู่ ในการผสานความรู้ใหม่และความรู้เดิมนอกจากจะทำให้มองเห็นคุณค่าของชุมชนแล้ว หากสามารถปรับใช้ได้อย่างเหมาะสมแล้วการพัฒนาจะมีความยั่งยืนหน่วยงานที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้อย่างเป็นรูปธรรมคือองค์กร

บริหารส่วนตำบลเชียรเขา ที่อาจนำไปเป็นข้อมูลพื้นฐานในการวางแผนการพัฒนาตำบล รวมทั้งการส่งเสริมให้เกิดกลุ่มองค์กรที่เกี่ยวข้องกับชาวบ้าน นอกจากนั้นเมื่อได้กลุ่มองค์กรแล้วอาจนำไปสู่การขยายเครือข่ายทั้งระดับกว้างขึ้น

อย่างไรก็ดีแม้ว่าการจัดการน้ำสามารถทำได้อย่างมีประสิทธิภาพในพื้นที่ราบลุ่ม แต่ธรรมชาติของน้ำทำให้การจัดการจำเป็นต้องมีเครือข่ายการจัดการน้ำที่เป็นระบบ หมายถึง การจัดการตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ ประสิทธิภาพของการจัดการน้ำจึงจะมีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้น

นอกจากนี้ความรู้ของชุมชนจำเป็นที่ต้องนำสู่สถาบันการศึกษา โดยแนวโน้มของการเรียนรู้เรื่องที่เกี่ยวข้องกับชุมชนและท้องถิ่นได้รับการเอาใจใส่มากขึ้นจากหน่วยงานต่าง ๆ โดยเฉพาะหน่วยงานทางการศึกษา โดยเริ่มต้นจากกระแสการพัฒนาประเทศที่ได้มาสู่ทางต้นเมื่อการพัฒนาได้ทำให้คนสองกลุ่มคือกลุ่มคนในภาคเกษตรกรรมซึ่งมีถิ่นฐานอยู่ตามชนบทในประเทศไทย และกลุ่มคนในเมืองซึ่งอยู่ในภาคอุตสาหกรรมมีสถานภาพ มีความแตกต่างในเรื่องคุณภาพชีวิตกันมากขึ้นนำไปสู่ปัญหาความขัดแย้งที่ปรากฏอยู่ในสังคม การหันหน้าเข้าเรียนรู้ซึ่งกันและกันโดยเฉพาะการเรียนรู้จากชุมชนจึงเป็นประเด็นสำคัญที่แวดวงวิชาการพูดถึงกันมากยิ่งขึ้น

6. ข้อเสนอแนะ

โดยสรุปการจัดการน้ำในกรณีของพื้นที่ราบลุ่มของกลุ่มน้ำปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช มีความสัมพันธ์กับความมั่นคงในครัวเรือนเป็นอย่างมากโดยเฉพาะในมุมมองของเศรษฐกิจ เรื่องอาหาร

รวมถึงสิ่งแวดล้อม ในด้านเศรษฐกิจนั้นสัมพันธ์ด้วยการใช้น้ำเป็นทรัพยากรที่เกี่ยวข้องกับการผลิต ความมั่นคงด้านอาหารจะเป็นในลักษณะที่แหล่งน้ำเป็นแหล่งอาหารทั้งกรณีของปัจเจกชนและส่วนรวม

การจัดการน้ำของชาวบ้านแต่เดิมไม่ได้มองเฉพาะเพียงการจัดการน้ำแต่รวมถึงความสัมพันธ์อย่างโยงใย เช่น ความเปลี่ยนแปลงของระบบชลประทานสมัยใหม่ทำให้การทำนาเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือการทำนาในพื้นที่ราบลุ่มแต่เดิมไม่หวังเพียงให้ได้ข้าว เพราะนอกจากข้าวแล้ว การทำนาแบบเดิมยังได้ปัจจัยการดำรงชีวิตอื่น ๆ อีกมาก เช่น สัตว์น้ำ พืชน้ำ ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน แต่ปัจจุบันทำนาเพื่อเอาข้าว ปัจจัยการดำรงชีวิตอย่างอื่น ๆ ที่ได้มาจากการทำนาจึงไม่จำเป็นต้องเก็บรักษาไว้อีก เช่น ระบบการจัดการน้ำเพื่อการทำนาปัจจุบันสามารถเข้าถึงได้ง่ายขึ้น ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนจึงลดลงตามลำดับ

สำหรับกรณีของการจัดการน้ำสมัยใหม่ในพื้นที่อื่นก็เช่นเดียวกัน พบว่า การจัดการน้ำสมัยใหม่เน้นการใช้เทคโนโลยีเป็นหลัก ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการน้อย

บางกรณีพบว่าหน่วยงานทางราชการมีโครงการขุดลอกยกทรงเพื่อให้ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากที่ดินได้มากขึ้น แต่โครงการที่ลงมายังพื้นที่มีกรอบที่ชัดเจนในเรื่องของจำนวนที่ดินที่จะขุด ความกว้าง ความลึก ความยาว ในขณะที่ลักษณะของที่ดินในพื้นที่ที่มีความต่างกัน ชาวบ้านจึงสะท้อนออกมาว่า “ที่โลกขุดไม่ต้องลึก ที่ต่ำขุดให้ลึกลง” เพื่อให้การใช้ประโยชน์ในที่ดินและคูน้ำที่ขุดมีความเหมาะสม แต่ในความเป็นจริงกรอบของ

โครงการมาอย่างไรก็ต้องทำไปอย่างนั้นไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ ลักษณะเช่นนี้จึงนับเป็นข้อจำกัดอย่างหนึ่งของเทคโนโลยีหรือหน่วยงานภาครัฐ

ทางออกที่ชาวบ้านนำเสนอเพื่อให้การจัดการน้ำได้ประโยชน์สูงสุดคือ การนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาประยุกต์ใช้กับความรู้ของชาวบ้าน เช่นนี้แล้วประโยชน์สูงสุดก็จะตกเป็นของชาวบ้านอย่างแท้จริง โดยการให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทั้งคิด ทำ และรับผล

นอกจากนี้การผลักดันความรู้ของชุมชนเข้าสู่ระบบการศึกษาด้วยการจัดสร้างหลักสูตรท้องถิ่นการร่วมกับสถานศึกษาในพื้นที่จัดทำหลักสูตรท้องถิ่น (หลักสูตรสถานศึกษา) เพราะปัจจุบันกระทรวงศึกษาธิการมีนโยบายให้สถานศึกษาแต่ละแห่งจัดทำหลักสูตรสถานศึกษาขึ้น เพื่อศึกษาเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับตนเอง ในฐานะที่ความรู้เรื่องการจัดการน้ำของชุมชนในพื้นที่ราบลุ่มเป็นความรู้ที่ทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ และเป็นพลังสร้างสรรค์ชุมชนมาอย่างยาวนาน จึงควรแสวงหาความร่วมมือทางวิชาการกับสถาบันการศึกษาในพื้นที่ เพื่อร่วมกันจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นให้เกิดรูปแบบ และหากเกิดขึ้นได้จริงก็จะทำให้ผู้เข้าร่วมกระบวนการจัดทำหลักสูตรรวมถึงผู้ที่นำหลักสูตรไปใช้เกิดความรัก ห่วงหาญความรู้ในลักษณะนี้มากยิ่งขึ้น

อีกทั้งข้อสรุปจากงานวิจัยเป็นการค้นหาความรู้ที่ชุมชนมีอยู่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ชุมชนบางหัว ตำบลเชียรเขา ซึ่งเป็นตัวแทนของพื้นที่ราบลุ่มนั้น สามารถนำไปสู่การจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนได้โดยการที่หน่วยงานที่

เกี่ยวข้องเข้าไปสนับสนุนให้เกิดองค์กรชาวบ้านที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ หลังจากนั้นองค์กรที่มีอยู่จะได้เชื่อมประสานกับองค์กรชาวบ้านกลุ่มอื่น ๆ เฉพาะกรณีของการจัดการทรัพยากรน้ำ การสร้างเครือข่ายการจัดการตั้งแต่ต้นน้ำจนถึงปลายน้ำนับเป็นสิ่งที่นำไปสู่การจัดการที่เป็นระบบ และนำสู่ความเข้มแข็งและยั่งยืนได้

ทั้งนี้เพราะความเข้มแข็งของชุมชนย่อมขึ้นอยู่กับความสามารถในการเข้าถึงและจัดการกับทรัพยากรอย่างเต็มที่หากชุมชนต่าง ๆ ทั่วประเทศสามารถจัดการกับทรัพยากรของชุมชนได้ตามศักยภาพและความเหมาะสมแล้วย่อมส่งผลต่อวิถีชีวิตที่ดีขึ้นของผู้คนในชุมชนเหล่านั้น ย่อมทำให้การพัฒนาประเทศเกิดขึ้นได้อย่างสมบูรณ์ นั่นย่อมหมายถึงความมั่นคงของสังคมไทย

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยเรื่องนี้ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากเครือข่ายการวิจัยและถ่ายทอดเทคโนโลยีสู่ชุมชน สกอ. ภาคใต้ตอนบน สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา ปีงบประมาณ 2552 อีกทั้งได้รับความอนุเคราะห์จากชาวบ้านในชุมชนบ้านบางหว้า สำหรับมิตรไมตรีและข้อมูลอันหลากหลายที่ล้วนเป็นประโยชน์ทำให้งานวิจัยสำเร็จลุล่วงได้ดี ผู้วิจัยขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

เอกสารอ้างอิง

- เขียน แปลงรัตน์ (2552, กรกฎาคม 4 และสิงหาคม 12). เลขที่ 20 หมู่ที่ 1 ตำบลเชียรเขา อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดนครศรีธรรมราช. **สัมภาษณ์.**
- จีบ สุวรรณปักฉิม. (2552, สิงหาคม 26) หมู่ที่ 1 ตำบลเชียรเขา อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดนครศรีธรรมราช. **สัมภาษณ์.**
- แนบ ศรีนวล. (2553, พฤศจิกายน 25) หมู่ที่ 2 ตำบลเชียรเขา อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดนครศรีธรรมราช. **สัมภาษณ์.**